

Ivo Maroević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad
predan 20. 4. 1989.

Povijesni grad kao dokument**Sažetak**

Nastavljajući analizu srodnosti dokumentarnog značenja predmeta i zgrade, dolazimo do povijesnoga grada. Pretpostavke su strukturalna analiza IN–DOK objekta s elementima: materijal, oblik i značenje, struktura grada sastavljenog od mreža i ljusaka i napokon razine spoznaje i razumijevanja baštine u prostoru. Povijesni je grad komunikacijski objekt u kojem se odnosi između povijesne i zbiljske stvarnosti konstituiraju i dinamički mijenjaju.

Materijal povijesnoga grada dinamička je materijalizacija danih i traženih odnosa između otvorenih prostora i arhitekture. Oblik grada materijalizirana je funkcija koja uspostavlja ravnotežu između duhovnog i svjetovnog. Autor je grada zajednica kao socijalno biće. Značenje grada promjenljiva je veličina. Razlikujemo stvarni, razvojni i zbiljski identitet povijesnoga grada. Značenje povijesnoga grada povijesni je sklad između njegovih mreža i ljusaka.

Povijesni je grad najstrožiji pojam unutar materijalne kulture. On je dokument nataloženog vremena, koji se čita u vremenu sadašnjem, ako je to vrijeme savladalo jezik njegove komunikacije. Ljudska je energija vitalna energija grada. U čovjeku se integriraju materijal, oblik i značenje povijesnoga grada. Ljudi primaju njegove poruke, objašnjavaju i komuniciraju vrijednosti.

Uvod

Analizirajući tezu – spomenik kulture kao dokument, pokušao sam nedavno ispitati analogiju unutarnjih odnosa koji su već utemeljeni u muzeologiji kao znanstvenoj disciplini koja se bavi proučavanjem muzealnosti ili vrijednosti zbog kojih je neke predmete iz realnog života nužno prenijeti u muzealnu stvarnost, da bi tamo živjeli kao dokumenti one stvarnosti iz koje su izdvojeni, i prenijeti stečena muzeološka iskustva na područje nepokretnoga spomeničkog materijala, što znači kulturne baštine u prostoru (9. I. Maroević). Utvrdio sam neke sličnosti i razlike, odnosno neke od mogućnosti prenošenja muzeološkog modela na onaj dio spomeničke baštine koji je u prostoru puno manje složen, a to znači na pojedinačne zgrade kao spomenike kulture. Tada sam ustvrdio da je semiotičku analizu djelovanja znaka i sličnost ponašanja muzejskog predmeta (primjenom modificirane analitike) moguće, uz određene dopune i proširenje pojma, prevesti i primijeniti na pojedinačni spomenik kulture, nepokretni objekt, na pojedinačni arhitektonski spomenik, uzimajući pritom u obzir sve one složenosti i proturječnosti koje iz toga proizilaze.

Već sam tada fenomen povijesnoga grada namjerno izdvojio iz razmatranja, smatrajući da je on dovoljno složen i različit u gotovo svakom od svojih bitnih značenja, od načina postanka do načina doživljavanja, da bi ga se moglo komparabilno razmatrati u okviru istih teorijskih pretpostavki.

Grad – znak

Podimo od pretpostavke da se i na fenomen povijesnoga grada može primijeniti osnovni model trojnosti njegova bića u kome istodobno egzistiraju, kao i kod svih drugih jednostavnijih pojedinačnih predmeta, materijal, oblik i značenje (6. I. Maroević), kao tri i njegova konstitutivna elementa. Pritom značenje u povijesnome gradu ima upravo onu specifičnu ulogu identifikacije po kojoj se povijesni grad i razlikuje od bilo kojeg drugoga grada. Sada se valja zapitati što je to materijal grada, što je njegov oblik i, napokon, odakle izvire njegovo značenje te da li su oni analogni onome što smo kod analize znaka nazivali nosiocem oznake, oznakom i sadržajem. Drugim riječima, da li povijesni grad može imati ulogu svojevrsnog dokumenta ili IN–DOK¹ objekta? Strukturalni pak pristup IN–DOK objektu govori o njegovoj supstanciji, koja sadrži elemente analize znaka, o obliku koji je dokument, poruka i obavijest, o funkciji na informatičkom, komunikacijskom i dokumentacijskom planu i, napokon, o dimenziji, koja dokument razmatra na osi vremena, poruku vidi u prostoru, a informaciju (obavijest) sagledava kao društveni odnos (10. I. Maroević).²

Kod analize pojma materijal, u razmatranju odnosa pokretne i nepokretne kulturne baštine, definirali smo da se u nepokretnoj baštini, dakle kod arhitektonskih objekata, znatno jače osjeća odnos čistog materijala i konstrukcije u formiranju oblika, da taj oblik u arhitekturi uvijek podliježe određenoj funkciji, pa prema tome da funkcija objekta postaje nadređeni pojam njegovu materijalu i obliku, da oblik slijedi logiku znanja i razvitka konstrukcije, a da upotreba materijala slijedi razvitak tehnoloških procesa. U tom smislu autor jednoga muzejskog predmeta može biti jedan čovjek, dok autor arhitektonskih objekata rijetko može biti čovjek pojedinac, jer se izvođač radova (zidar ili graditelj) pojavljuje kao posrednik između idejne vizije arhitekta i ostvarenja građevine (4. B. M. Feilden). Graditelj, po nacrtima, pod nadzorom ili u skladu s uputama ideatora, dovodi građevinu u stanje uporabnosti, u stanje dovršenosti. Fenomen povijesnoga grada zahtijeva

samo složeniju interpretaciju i u postojeći odnos materijala, konstrukcije, funkcije i oblika unijeti još niz novih elemenata koji će služiti s jedne strane kao korektivi, a s druge strane kao elementi pomoću kojih ćemo otkrivati svjedočanstva vremena u kojima je neki grad nastajao i trajao u prostoru.

Dalje razvijajući ovu misao moramo se složiti s tvrdnjom jednog od vodećih urbanističkih teoretičara našeg vremena K. Doxiadis, koji je analizirajući strukturu grada utvrdio da je struktura grada satkana od odnosa mreža i ljsaka (3. K. Doxiadis). Mreže predstavljaju komunikacije, što znači javne gradske prostore po kojima se komunicira, preko kojih grad funkcionira kao cjelovit organizam, dok ljsuke čine arhitektonsku strukturu grada, usadenu unutar komunikacijskih mreža i podložnu onim promjenama što ih nose vrijeme, dotrajalo materijala, promjena ukusa, promjena vlasničkih odnosa, dakle sve one promjene koje su očite i na pojedinačnome arhitektonskom spomeniku, a više ili manje djeluju na opći dojam grada.

Uzimajući kao neoborivu činjenicu složenost i različitost gradskog organizma, P. Fister je u analizu konzervatorskih metoda i postupaka, koji se primjenjuju u radu na obnovi i zaštiti kulturne baštine u prostoru, unio pojam razine promatranja i aplikacije pojedine metode. Tako on govori o razini pojedinačne zgrade, urbanističkoj razini i razini krajolika, ističući sve razlike koje iz toga proizlaze (5. P. Fister). Tako će, primjerice, pojmovi kao što su konzerviranje, restauriranje ili interpolacija imati bitno drukčije pojavne oblike ako ih promatramo i primjenjujemo na različitim razinama. Te nam razine jasno daju do znanja da grad, kad govorimo o njemu, moramo sagledavati s urbanističke razine i razine krajolika.

U tom kontekstu materijal, oblik i značenje povijesnoga grada postaju njegove informacijsko-dokumentacijske značajke, pomoću kojih ćemo ga doživljavati kao komunikacijski objekt, kojim se konstituira odnos povijesne i zbiljske stvarnosti u prostoru.

Materijal povijesnoga grada

Materijal povijesnoga grada čine strukturalni odnosi njegovih mreža i ljsaka. Ukoliko je jedan arhitektonski objekt, jedna zgrada u povijesnom gradu složeni organizam koji mora zadovoljiti potrebu zbog koje je načinjen, koji ima vijek trajanja, koji može biti socijalno, materijalno i funkcionalno degradiran, pa će u njegovoj strukturi doći do promjena, ili će na njegovu mjestu nakon nekog vremena niknuti nova zgrada, koja će određenju funkciju zadovoljavati na bolji način, tada je logično zaključiti da materijal grada ne čine kamen, opeka, žbuka, kupa kanalice ili kamena ploča od kojih su sazdane građevine unutar gradske strukture. Materijal povijesnoga grada čine one strukture arhitektonskih objekata koje su sazdane na svoj način, od materijala koji im je bio dostupan, ali koje zadovoljavaju ono što grad traži, znači onu njegovu strukturu po kojoj i s kojom će on zadovoljiti svoje povijesne zadaće. Materijal grada čine i prazni prostori komunikacijskih mreža po kojima se kreće život, koje služe snabdijevanju ili okupljanju, životu i aktivnostima ljudi na otvorenim i u zatvorenim prostorima, za život grada u svim njegovim oblicima.

Materijal povijesnoga grada zapravo je dinamička materijalizacija zadanih odnosa mreža i ljsaka, što će reći da ga čine gazne plohe, popločenja ulica i trgova, pročelja kuća svih namjena, njihovi detalji, javni spomenici, zelenilo, fontane, javni prostori, svi oni ambijenti u kojima se nešto zbiva, po kojima se jedan grad razlikuje od drugoga. Tako kad kažemo kameni grad, žbukani grad, obojeni grad, grad »Fachwerka«

ili grad opeke, tada ćemo pod tim uvijek misliti onaj dominantni materijal koji u jednome povijesnom gradu prevladava, koji mu daje karakter i njegova je osnovna oznaka, a nećemo misliti na konkretni materijal neke kuće ili aritmetičku sredinu statističkog zbroja podataka iz provedenih analitičkih istraživanja.

U materijal povijesnoga grada spada i njegov odnos prema ambijentu, prema prirodnoj okolini u kojoj je nastao. Gradovi su nastajali na mjestima gdje je bilo potrebno i moguće, uz najmanje rizike, materijalizirati prostore za okupljanje i zajednički organizirani život. Promotrimo li samo gradove uz obale mora, vidjet ćemo da su nastajali na mjestima s dobrim maritimnim svojstvima za osnivanje luka, gdje je bilo moguće cestama povezati obalu sa zaledem, na mjestima koja su bila prirodno zaštićena od vjetrova, od mora ili od napada mnogih neprijatelja. Koncentriramo li se samo na istočnu obalu Jadrana, tada ćemo vidjeti da velik broj povijesnih gradova leži na malim poluotocima, koji im omogućavaju da se na uskim prevlakama, na kojima se poluotoci spajaju s kopnom, formira određena obrambena linija. Gradovi su nastajali na riječnim i morskim otocima, na mjestima gdje su bili izolirani i odvojeni od okolnog prostora vodom ili močvarama, ako su se nalazili u nizinama. Nastajali su na vrhuncima bregova, na uzvišenim mjestima, kako bi imali pregled nad terenom i zaštitu od neprijatelja. Primjeri istarskih gradića ili srednjovjekovnih gradova kontinentalne Hrvatske dovoljno su ilustrativni.

Oblik povijesnoga grada

Oblik grada je formatiziranje i oblikovanje materijala. To je oblik rastera mreža, to su formulirani rubovi mreža, oblikovana lica kuća, definirani oblici trgova i ulica, pokrovi, oblici i nagibi krovova ili pete fasade, kako ih nekad zovemo. To je istodobno i slika grada u prostoru.

Oblik grada povezan je s oblikom arhitekture, gdje su funkcija i oblikovanje arhitekture tek jedna od sastavnica grada. One će se oblikovati i funkcionirati će u odnosu na pravila što ih je grad zadao. Negdje su ona spontana, negdje pak zapisana. Struktura arhitektonskih ljsaka znatno je promjenljivija, tako da danas imamo malo sačuvanih oblika antiknih ljsaka arhitekture, nešto više onih iz doba romanike, a sve više iz onih stilskih razdoblja koja su bliža našem vremenu. U tom su smislu mreže, komunikacije unutar grada, znatno otpornije, znatno duže traju nego što traju ljsuke, odnosno oblici i strukture arhitekture. Primjeri za to su mnogi gradovi, kod kojih se kroz čitav srednji vijek, kasnija razdoblja, pa sve do naših dana sačuvao antikni raster ulica, pružanje komunikacija³ (15. M. Prelog). Tek su 19. i 20. stoljeće, sa svojim vrlo intenzivnim širenjima, počeli ozbiljnije intervenirati u mreže povijesnih gradova mijenjajući im osnovni oblikovni raster, razjedaajući osnovnu strukturu po kojoj oni jesu ono što jesu.

Oblik grada je i njegova funkcija, odnosno uspostavljanje odnosa između simboličkih funkcija i prostornih naglasaka grada, vječita ravnoteža između svjetovnog i duhovnog u povijesnim gradovima. Građenje gradskih vertikala, ili gradskih kula ili zvonika crkava, uspostavljanje je fizičke oblikovne ravnoteže između tih vječno suprotstavljenih simboličkih naglasaka, bez obzira na povijesne privide njihove združenosti. Rezultati najnovijih istraživanja dubrovačkih zvonika govore da je postojala idealna uravnoteženost apsolutnih kota visine zvonika u gradu, u kojoj nijedan zvonik nije mogao visinom premašiti vrh kupole katedrale.⁴

Oblik grada je i formalna uspostava oblikovnih relacija između onoga po čemu i od čega grad živi. U to ulazi način života u

gradu, parcelacija, pravo na vidik, pravo na dio svjetla i sunca, pravo na vlastiti komad zemljišta, pravo na obranu i korištenje zajedničkih gradskih prostora.

U kreiranju oblika grada sudjelovat će i tradicija sa svim svojim korijenima, sudjelovat će i prirodna okolina, koja djeluje kao materijalna supstanca, a istodobno i kao čimbenik usklađivanja oblika grada s oblikovanjem okoline.

Pitanje tko je autor grada, tj. onaj koji je usklađivao odnose materijala i oblika u funkciji primjene i značenja, ostaje gotovo potpuno bez klasičnog odgovora. Kod gradnje kuće, dakle kod arhitekture, još uvijek možemo govoriti o njezinu autoru, uz poznatu dihotomiju između projektanta ili ideatora i graditelja ili izvodača radova, sa svim nijansama njihovih povijesnih odnosa i sa svim onim promjenama koje se na jednoj arhitekturi mogu događati, ukazujući na njezinu slojevitost. No tu još uvijek možemo govoriti o čovjeku pojedincu kao o autoru kuće. Kod autora pokretnog materijala mogli smo govoriti o čovjeku koji je i ideator i stvaralac, autor i izvodač svoga djela, pa je kod toga jedinstvenost između ideje, oblika i značenja potpuno drukčija nego kod arhitekture.

U gradu je čitav problem znatno složeniji, a situacija se još više mijenja. U gradu ne postoji autor u onakvom smislu u kakvom postoji kod drugih pojava oblika kulturne baštine. U povijesnom gradu autor je grad kao cjelina, kao društveno biće, komuna kao zajednica (11. L. Mumford). Njezin je interes uvjet oblikovanja, a ona je u određenim situacijama tražila i pronalazila ljude koji su mogli nacrtati precizno određene vizije razvitka grada. Tako se pojavljuju gradski planeri, ljudi koji na crtačim daskama stvaraju vizije gradova. Od toga nisu izuzeti ni oni gradovi koji su spontano nastali, ako se kod gradova uopće može govoriti o spontanosti.⁵ I takvi spontano nastali gradovi imali su određena pravila rasta i ponašanja u prostoru, imali su određenu tradiciju, poštivali su trajanje određenih povijesnih mreža na koje su naišli. Kroz uspostavljanje jasnih simboličkih naglasaka i podjele grada na određene interesne zone, određivali su odnose između zajedničkih potreba koje je grad uvijek morao zadovoljavati, znači odnose između kolektivnog duha i prisutne individualnosti pojedinca, koji je nastojeći zadovoljiti potrebe grada pokušavao izreći i neki oblik svoje vlastite kreativnosti. Poznate odredbe Dubrovačkog statuta iz 13. stoljeća govore nam o svijesti grada da je njegova kreativna kvaliteta u udovoljavanju potreba suživota i u stvaranju onih simboličkih vrijednosti koje su mu dale posebnost u odnosu na druge gradove (14. M. Prelog).

Značenje povijesnoga grada

Značenje grada uvijek je podložno sudu vremena. Značenje je ona vremenska kategorija, dakle društvena kategorija, koja apsolutno spada u sloj kulturnih informacija (17. M. Tudman), jer je to ona promjenljiva vrijednost koja će se mijenjati iz vremena u vrijeme, biti podložna čitanjima svakog vremena, koje je motivirano i determinirano vlastitim pogledima na svijet. Značenje nekoga grada kao i značenje znaka, značenje arhitekture ili bilo kojeg drugog predmeta, uvijek je značenje u određenom trenutku. Svaki trenutak, svaka sadašnjost određuje svoj odnos prema onome što je naslijedila (7. I. Maroević) i u tom je smislu dinamika značenja ono što je zapravo potencijalna vrijednost svakog povijesnoga grada. On je po tome u svakom trenutku dokument nataloženog vremena, koji se čita u vremenu sadašnjem, ako je to vrijeme savladalo jezik njegove komunikacije.

Identitet je veoma složena poruka. On postaje element spoznaje o postojanju i označuje potpuno podudaranje materijal-

nog i duhovnog na više društvenih razina, da se materijalnim odredi duhovna dimenzija neke od tih razina, koja time postaje određujuća za raspon identiteta, sa svim međutjecanjima triju osnovnih kategorija u pojavnom svijetu: vremena, prostora i društva (8. I. Maroević).

Identitet grada jedan je od elemenata i time ujedno i sastavni dio značenja povijesnoga grada. Identitet grada ne očituje se na isti način kao identitet predmeta ili zgrade. Predmet i zgrada nastaju u definiranom vremenu, a grad je materijalizacija procesa nastanka i evolucije. Stoga, ako smo kod predmeta mogli razlikovati stvarni i zbiljski identitet (12. P. van Mensch), odnosno identitet u trenutku nastanka i identitet u trenutku našeg suočavanja s predmetom, ta se pojmovna konstrukcija ne može primijeniti na fenomen grada. Grad nastaje i sačuvani elementi njegova stvarnog identiteta dio su njegova dokumentacijskog značenja. Stvarni je identitet grada njegova povijesna, odnosno društvena određenost u vremenu i prostoru, materijalizacija onoga procesa koji je doveo do njegova formiranja. Taj je identitet sakriven u nizu promjena koje su slijedile pošto je grad zaživio kao cjelina. Njegov pak zbiljski identitet dinamični je trenutak našega današnjeg bavljenja gradom, odnosno trenutak kojim smo se odredili prema sadašnjosti. To je identitet postojećeg unutar kojeg se iskazuje stvarni identitet upravo u dokumentarnosti slojeva prošlosti. Povijesni je grad tako najsloženiji pojam unutar materijalne kulture, koja označava onaj sektor naše fizičke okoline koju modificiramo našim ponašanjem, a koje je pak određeno kulturom (2. J. Deetz). Složenost fizičke pojavnosti materijalne kulture u povijesnim gradovima i grad kao cjelina koja nije vremenski, već samo prostorno i djelimice društveno fiksirana kao fenomen materijalne kulture, sa svakim se povijesnim razdobljem mijenjaju i dopunjavaju.

U identificiranju dokumentarnosti povijesnoga grada dolazi do zbližavanja njegova stvarnog i zbiljskog identiteta. Zbiljski identitet odražava stvarno stanje grada, a stvarni identitet s jedne strane odlazi u sferu povijesne dokumentacije, a s druge se strane očituje u tragovima ili kontinuitetu trajanja, više u domeni gradskih mreža nego ljusaka, a u ljuskama više kod simboličkih gradskih naglasaka nego u strukturi stambenoga ili gospodarskoga tkiva povijesnoga grada.

Sigurno je da se jedno od značenja povijesnoga grada očitava u odnosima između mreža i ljusaka, u očitavanju povijesnog sklada koji je postignut u određenim povijesnim razdobljima, valorizacijom tog prostornog sklada i očitavanjem njegove sposobnosti da u svakom novom trenutku odgovara onim osnovnim funkcionalnim zahtjevima koje grad kao organizam mora poštivati i zadovoljavati. Istodobno, sposobnost grada da prati razvitak životnih potreba svojih stanovnika, da udovoljava uvjetima i zahtjevima vremena koje nosi nove potrebe, da prima i uključuje u svoj organizam nova tehnološka dostignuća, da se osigurava od propadanja, sve su to zahtjevi koji na neki način dolaze u međusobnu koliziju ili pak potpomažu definiranju značenja nekoga povijesnoga grada.

I u tom bi smislu, gledajući povijesni grad kao dokument vremena i zbivanja, trebalo preciznije odrediti po čemu je povijesni grad dokument našem današnjem vremenu i po čemu mi, promatrajući ga i živeći u njemu, prepoznajemo i utvrđujemo neke od onih kategorija vrijednosti koje su u njemu sačuvane, a koje nisu petrificirane. Naime, petrifikacija određenih gradskih vrijednosti nužno dovodi grad u pasivno stanje, dovodi ga u stanje reprodukcije neke vlastite povijesnosti, a ne refleksije, odnosno suživota povijesnoga sa suvremenim, kojim on mora pratiti suvremena kretanja.

Očitavanje tih vrijednosti predstavlja svojevrsni pokušaj da

polje spomeničke određenosti, što smo ga nastojali odrediti kod pojedinačnih vrijednosti (9. I. Maroević), pokušamo širiti razmatrajući i gradske cjeline. U povijesnim gradskim cjelinama možemo očitavati svjedočenje vremena s više aspekata. Ono je različito od grada do grada, jednostavno zato što je i povijest pojedinih gradova, znači sudbina odnosa njihovih mreža i ljsaka, bila drukčija i samim tim je stvarala neke drukčije prostorne odnose, koji su se sačuvali do našeg vremena i djeluju u našem trenutku spoznaje. Prema tome zadatak je svakog vremena sadašnjeg, dakle suvremenosti kao stanja duha, da utvrđuje i aktivno štiti dokumentarnost prošloga u gradovima i da vidi do koje mjere to prošlo zrači onim vrijednostima koje su čitljive, prepoznatljive i iskoristive u današnjem trenutku i koje je moguće komunicirati domicilnim stanovnicima i povremenim posjetiteljima.

Primjeri

Uzmimo kao primjere tri naša mediteranska grada na obali Jadrana, Dubrovnik, Split i Zadar. Vidjet ćemo da je svaki od njih na drukčiji način pristupao svojoj revitalizaciji, dugotrajnom i povijesno spoznatljivom poštivanju vlastitih gradskih prostornih i povijesnih datosti.

Dubrovnik je grad koji nije volio ruševine kao ni većina gradova. On je grad koji je cjelovito i smisleno nadilazio sve svoje povijesne tegobe. To je grad koji je doživio nekoliko katastrofalnih potresa i u njima izgubio jako mnogo materijalnih i simboličkih vrijednosti. Uvijek se obnavljao tako da je čuvao ili nadopunjavao strukturu svojih prostornih mreža, a njegove su se arhitektonske ljsuke mijenjale ovisno o vremenu. Gradile su svoje fizionomije u skladu s vremenom koje je dolazilo, vrlo uredno i gospodarski smišljeno čuvajući onu kvalitetu prošlosti koja je nosila i njegovala simboličke vrijednosti i onu koja je u sebi nosila stvarne materijalne vrijednosti. To je grad koji je nakon velikog potresa u 17. stoljeću ruševne dijelove grada zatrpavao ruševinama i zaravnavao zemljom, da bi takve terase zasadio zelenilom, unoseći tako u grad tada najsvremenija dostignuća vremena, terase, zelenilo, barokne prospekte i prodore, a da time nije bitno zanemario svoju srednjovjekovnu naslijeđenu prostornu strukturu. Zidine koje su ga opasivale potpomagale su tom osjećaju zatvorenosti i određene trajnosti njegovih vrijednosti. I tako se ta amalgamirana slojevita urbana kvaliteta sačuvala do danas kao primjer jedinstvenosti i cjelovitosti utvrđenoga grada, u kome nam ne smeta da su se starije strukture sakrile u slojevima baroknih gradnji, koje su nakon posljednje velike kataklizme sačuvala grad. Simbolički prostorni naglasci vlasti Republike održali su dužni kontinuitet.

Split je kao grad ušao u Dioklecijanovu palaču, sjeo je na ladanjsku arhitekturu rimskoga cara, mijenjao je i dopunjavao one simboličke sadržaje koji su trebali novom gradu, gradio je kuće unutar zidina, a zatim je vrlo slobodno prešao izvan zidina palače i to na dijelovima na kojima mu je to slobodni prirodni teren omogućavao, šireći se i fortificirajući grad na način koji je bio tipičan za mnoge srednjovjekovne gradove (16. H. Salman). Međutim Split nije iznosio iskustva i tradiciju antiknih komunikacijskih mreža izvan prostora obuhvata Dioklecijanove palače, nego je kreirao srednjovjekovnu gradsku mrežu na način koji je bio tipičan za to vrijeme. Gradnjom novih kuća, iskorištavanjem povijesne strukture i infrastrukture, dinamizirao se rast grada, stvarajući konglomerat urbanih formi, koji je u određenim vremenskim razdobljima izuzetno dobro funkcionirao. Do nas je došao socijalno degradiran, time što je stara povijesna gradska jezgra postala mjestom stanovanja najsiromašnijih gradskih slojeva. Njezina je socijalna

degradacija bila na neki način jedan od elemenata konzerviranja grada u smislu očuvanja povijesnog ambijenta njegovih pročelja, vanjskih dijelova njegove arhitekture, izgleda njegovih ljsaka, jer nije postojala jaka agresija novih i vitalnih sadržaja, koji bi atakirali na gradski enterijer, u vremenima kojima je to bila jedna od osobina. Međutim istodobno je nastupala postupna, iako različito stupnjevana, degradacija materijalne povijesne strukture, i u tom je smislu ona postajala dokumentom niza povijesnih procesa, koji su se zbivali i koji su se sačuvali materijalizirani u neobičnim prostornim i oblikovnim odnosima prošloga i sadašnjega, u odnosima u kojima ruševina nije bila strana, u kojima se na ruševini gradilo i uvijek nastojalo, kao i u Dubrovniku, sprečavati zapuštenost i nenastanjenost grada. Međutim Split je uvijek bio otvoren, bez obzira na povijesne prostorne barijere. Probijale su se zidine, stvarale nove, ali tako da grad nije ograničavao svoj rast onako kako je to činio Dubrovnik. Postavši i ostavši životinji i otvoreniji, Split nije uspio do te mjere sačuvati svoju prostornu gradsku cjelovitost, ali je zadobio poetičnost antropološki shvaćenog spomenika (1. I. Babić).

Zadar, grad koji je imao središnje mjesto na našoj obali, doživio je niz povijesnih razaranja, koja su mu neposredno odredila fizionomiju. Ratna su razaranja, još tamo od križarskih ratova u 13. stoljeću pa do katastrofalnih bombardiranja u drugome svjetskom ratu, bila ona negativna strana sudbine ovoga urbanog centra. Ako promatramo povijesni grad s aspekta suvremenog pristupa, treba naglasiti da se urbanistički plan Zadra, kojim se planirala poslijeratna sanacija grada, gradio na koncepciji da se u povijesnoj jezgri stvori novi grad koji će nastojati da na suvremen način opet u osnovi poštuje povijesnu mrežu i da na toj povijesnoj komunikacijskoj mreži gradi arhitekturu novih oblika i sadržaja (13. T. Odak, 45). Tako se počeo stvarati grad koji u većem dijelu više nije imao povijesnih konotacija, ali koji će zadržati osnovnu povijesnu strukturu, unutar koje će se isticati simbolički naglasci pojedinačnih sačuvanih ili obnovljenih povijesnih građevina, poput crkava sv. Donata, sv. Stošije ili sv. Marije. U tako će koncipiranom gradu kao iz pepela izniknuti antički forum, koji danas otvara ne male probleme, što s njim učiniti kao s arheološkim lokalitetom usred grada. Danas na ledini, otvorenoj prema moru, na prostoru na kome je prije ratnih razaranja bila gusta izgradnja, zatvorena prema moru, rimski forum traži da se današnje vrijeme opredijeli prema dokumentu vremena, koji bi ranije rijetko koji aktivni grad prostorno priznavao na takav način. Mediteran je međutim baš bogat takvim iskustvima. I možda će netom završen natječaj pokazati da Zadar još nije rekao zadnju riječ u svojem kreativnom odnosu prema prostornoj baštini i prema vlastitim povijesnim slojevima.

Zaključak

Na ova tri primjera vidjeli smo da je odnos vremena prema povijesnim krizama pojedinih gradova bio različit. Znači da današnje vrijeme, uspostavljanjem svojih vlastitih različitih valorizacijskih odnosa prema prošlosti, mora nastojati utvrditi i istaknuti one vrijednosti po kojima je neki grad vrijednost u lokalnim i širim razmjerima. Utvrditi treba koje su to vrijednosti koje dokumentiraju dinamični povijesni rast gradova, njegovu povezanost s prirodnim okolišem, njegovo reagiranje na povijesne datosti, njegovu strukturu odnosa stanovanja i simboličkih zajedničkih gradskih sadržaja i objekata, kvalitetu odnosa u pojavnjovnoj sinhroneziji njegovih ljsaka i mreža, kvalitetu njegova ekonomskog rasta, dinamike stanovništva, rasta i nekih objektivnih vrhova u njegovu životu, ne priznavajući socijalne degradacije, konstatirajući ih kao činjenice s kojima

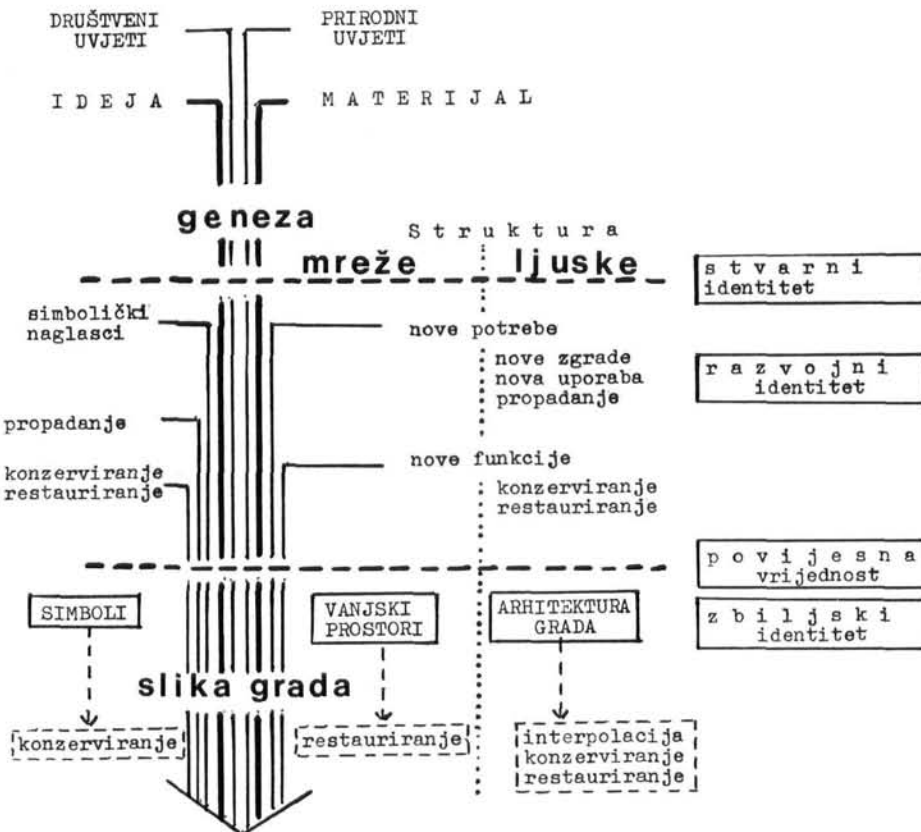
bi valjalo raščistiti, kako bi se grad u današnjem životu doveo do pozicije da može živjeti i preživjeti i da, svjestan svih vrijednosti koje se u njemu kriju, može te vrijednosti komunicirati ljudima kojima su potrebne radi humaniziranja njihova života.

I upravo stoga svijest da je sve ono što smo naslijedili u gradovima neponovljiv, ali i nestabilan dokument neke prošlosti, a da se naš odnos prema tom dokumentu prošlosti izražava u volji, htijenju ili politici, definiranim kroz razvojne, prostorne, integralne ili bilo koje druge planove, kako ih već danas nazivamo, postaje presudni činitelj u zaštiti svih, pa i tih dokumentarnih vrijednosti. Ta spoznaja mora uzeti u obzir činjenicu da se jedinstvo materijala, oblika i značenja u povijesnom gradu mora i dalje sačuvati, jer inače ako isključimo bilo koju od tih komponenata, dovest ćemo u pitanje i grad kao povijesnu cjelinu.

U tom smislu, dokumentacija dokumentacijskih vrijednosti grada postaje nezamjenjivim elementom spoznaje i zaštite spoznatog. Ona stvara svoju vlastitu metodologiju, koja se razlikuje od metodologije dokumentiranja pojedinačnih predmeta ili zgrada. Ona ih uključuje u svoju sintezu, ali istodobno odbija pristupati gradu parcijalno. Svojom analitičkom meto-

dologijom i sintetičkim zaključivanjem isključuje parcijalni način pristupa, u kojemu se gube elementi cjeline. Detalj grada uvijek je u funkciji cjeline.

Ljudi kao misaona i emotivna bića na kraju su poseban i najdinamičniji materijal grada. Oni su ti koji ga koriste, koji u njemu žive i rade, koji ga mijenjaju i koji se s njime mijenjaju. Gradovi bez ljudi, gradovi su bez života, ruine koje zadržavaju tek scenografiju života. Stoga gradovi žive samo s ljudima i za ljude. Ljudi prepoznaju njihove vrijednosti, uvažavaju ih i čuvaju. Ljudski je život vitalna energija gradova, a ujedno i konzervans za njihove vrijednosti. Prema tome, u ljudima i kroz ljude povezuje se materijal grada s njegovim značenjem, a ljudski mu kreativni duh daje oblik, modificira ga i njeguje u skladu s vlastitim sklonostima. U čovjeku se integriraju materijal, oblik i značenje grada. Tek s čovjekom i za čovjeka grad postaje dokumentom vremena, ponašanja, vještina i iskustava tih istih ljudi. Ljudi mu čitaju i daju identitet. Ljudi primaju njegove poruke. Oni tumače i komuniciraju njegove vrijednosti. Bez ljudskog angažmana povijesni grad ne bi ostvario ni jednu od vrijednosti koje su mu po čovjeku imanentne.

Shema povijesnog razvitka značenja grada i vremensko razgraničenje identiteta (varijacija na shemu P. van Menscha o razvitku muzealije)

Bilješke

- 1
Informacijsko-dokumentacijski objekt. Kulturno je dobro komunikacijski objekt. Komunikacijski objekti konstituiraju stvarnost.
- 2
Strukturalni pristup IN–DOK objektu postavio je Miroslav Tudman prema W. Dahlbergu.
- 3
Na našoj je obali indikativan primjer Poreča, premda se to osjeća i u Zadru i u nekim drugim gradovima s antičkom prošalošću.
- 4
Željko Peković iz Dubrovnika u svojim je istraživanjima dubrovačkih zvonika, mjerenjem apsolutnih visina, ustanovio ovu zakonitost. Priprema publiciranje ovog saznanja.
- 5
Mnogi srednjovjekovni gradovi razvijali su se spontano, barem s našega današnjeg stajališta o spontanosti i reguliranom rastu.

Literatura

- 1
Ivo BABIĆ, *Za jedno antropološko shvaćanje spomenika*, *Pogledi*, 3–4 (18), str. 703–708, 1988, Split.
- 2
James DEETZ, *In Small Things Forgotten*, *The Archaeology of Early American Life*, New York, Garden City, 1977.
- 3
Konstantinos DOKSIJADIS, *Čovek i grad*, Beograd, Nolit, 1982.
- 4
Bernard FEILDEN, *Conservation of Historic Buildings*, Butterworth Scientific, 1982.

Summary**Ivo Maroević
The Historical City as Document**

The analysis of the relation between the documentary significance of objects and buildings brings us to the question of the historical city. Our premises are based on the structural analysis of the IN-DOK object consisting of the following elements: material, form and meaning, as well as city structure composed of networks and shells and finally the level of consciousness and understanding of the heritage in space. The historical city is a communicational object in which the relations between the relations between the historical and actual reality are constituted and changed dynamically.

- 5
Peter FISTER, *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*, Ljubljana, Partizanska knjiga, 1979.
- 6
Ivo MAROEVIĆ, *Predmet muzeologije u okviru teorijske jezgre informacijskih znanosti*, *Informatica Museologica*, 1–3 (67–69), str. 3–6, 1984, Zagreb.
- 7
Ivo MAROEVIĆ, *Sadašnjost baštine*, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1986.
- 8
Ivo MAROEVIĆ, *Identitet kao sastavni dio muzealnosti*, *Informatica Museologica*, 1–4 (78–81), str. 57–59, 1987, Zagreb.
- 9
Ivo MAROEVIĆ, *Spomenik kulture kao dokument*, *Pogledi*, 3–4 (18), str. 783–791, 1988, Split.
- 10
Ivo MAROEVIĆ, *Komunikacijska uloga muzejske izložbe*, *Informatica Museologica*, 1–2 (82–84), str. 90–91, 1988, Zagreb.
- 11
Lewis MUMFORD, *Grad u historiji*, Zagreb, Naprijed, 1968.
- 12
Peter VAN MENSCH, *Strukturalni pristup muzeologiji*, *Informatica Museologica*, 1–2 (82–84), str. 99–103, 1988, Zagreb.
- 13
Tomislav ODAK, *Hrvatska arhitektonska alternativa 1945–85*, *Arhitektura*, 196–199 (XXXIX), str. 31–101, 1986, Zagreb.
- 14
Milan PRELOG, *Dubrovački statut i izgradnja grada (1272–1972)*, *Peristil*, 14–15, str. 81–94, 1971/72, Zagreb.
- 15
Milan PRELOG, *Poreč – grad i spomenici*, Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 1957.
- 16
Howard SALMAN, *Medieval Cities*, New York, G. Braziller, 1969.
- 17
Miroslav TUDMAN, *Struktura kulturne informacije*, Zagreb, Zavod za kulturu Hrvatske, 1983.

The material of a historical city is the dynamic materialization of given and sought relations between open spaces and architecture. The form of a city is a materialized function which establishes the balance between the spiritual and the secular. The author of the city is the community as a social being. The meaning of the city is a variable quantity. We can differentiate between the factual, developmental and actual identity of the historical city. The significance of the historical city derives from the historical harmony between its networks and shells. The historical city is the most complex concept within material culture. It is a document of sedimented time which is decyphered in time present, if this time has mastered the language of its communication. Human energy is the vital energy of the city. In men are integrated the material, form and energy of the historical city. Men receive its messages, and interpret and communicate its values.